

François Cheng

de l'Académie française

Over de ziel

Zeven brieven aan een vriendin

Vertaald uit het Frans door
Jan Mulock Houwer

Uitgeverij IJzer
Utrecht

Eerste brief

Lieve vriendin,

Na uw eerste brief schreef ik u meteen terug. Dat ik na dertig jaar weer van u hoorde trof me zo dat ik niet anders kon doen dan meteen te reageren. Voor uw tweede brief die hier voor me ligt, is dat anders en pas vandaag probeer ik daarop een antwoord te geven. De reden daarvan – en dat hebt u vast wel geraden – is dat uw brief een bijzondere aansporing bevat. U schrijft: “Pas laat in mijn leven heb ik ontdekt dat ik een ziel heb. Niet dat ik niet wist dat de ziel bestond, maar ik voelde er de realiteit niet van. Daarbij komt dan ook nog dat niemand in mijn omgeving dat woord ooit gebruikt. Ik heb veel in mijn leven losgelaten, maar dit ondefinieerbare begrip blijft me bezighouden. Het is niet tastbaar en toch fysiek reëel. Het woont binnen in me en laat me niet meer los. Op een dag herinnerde ik me die ontmoeting – het lijkt wel uit een ander leven – waarop u in ons gesprek zomaar dat woord liet vallen. Ik was toen nog te jong om dat meteen op te pakken. Intussen heb ik het een en ander van uw werk gelezen. En nu ben ik een en al oor. Wilt u met mij over de ziel praten? Ik denk dat van daaruit alles weer tot zijn kern kan komen en open worden”.

Geconfronteerd met uw verzoek – dat ik hier eerst letterlijk opnieuw moest opschrijven – was mijn eerste reactie om er niet op in te gaan. Is de ziel niet dat ongemakkelijke begrip waarover je het liever niet moet hebben? Je zou het niet moeten en ook niet kunnen doen. Als je je daaraan waagt, stuit je op dezelfde ontoereikendheid als wanneer je probeert te definiëren wat zoiets als tijd is, of licht, of liefde. En toch zijn dat begrippen waaraan niemand twijfelt. Ons bestaan is er zelfs van afhankelijk.

Wil dat zeggen dat ik er dan maar vanaf zie? Nee. Na het lezen van uw brief ben ik van gedachte veranderd. En wel omdat ik, geloof ik, uw zin “Laat in mijn leven heb ik ontdekt dat ik een ziel heb” herhaaldelijk tegen mezelf gezegd heb. Maar dat heb ik meteen onderdrukt om niet belachelijk ouderwets te lijken. Toch durfde ik dit ‘achterhaalde’ woord in een paar van mijn teksten en gedichten wel te gebruiken en dat geeft u zeker het recht om me daarop aan te spreken met een “Spreek met mij over de ziel”. Door uw aansporing begrijp ik dat voor mij de tijd is gekomen om die uitdaging aan te gaan, anders gezegd, om de moed te vinden tegenwind te trotseren.

Waar zijn we eigenlijk? In Frankrijk. Dat hoekje van de aarde waarvan men denkt dat het heel tolerant en vrij is, maar waar toch een intellectuele ‘terreur’ heerst. Dat zie je in het geginnik in de trant van Voltaire. Het probeert in naam van de geest, in zijn meest beperkte definitie, ieder idee van de ziel als iets van inferieure obscuriteit kapot te maken. En dat alles om het dualisme lichaam-geest waar het van uitgaat, niet te verstoren. Op den duur wen je wel aan dat steriele klimaat. Vreemd genoeg schijnt dit fenomeen vooral in Frankrijk voor te komen. Kennelijk kan elders het woord ‘ziel’ als iets vanzelfsprekends minder laatdunkend worden uitgesproken, zij het dat ook in dat geval de betekenis ervan vaag en onduidelijk is geworden. Hier te lande dreigt dit begrip uit zicht te raken en blijft het alleen nog in vaste uitdrukkingen van het taalgebruik bestaan. Om de werkelijkheid waar het woord ‘ziel’ ooit voor stond weer te geven, wordt nu steeds meer gebruik gemaakt van slecht gedefinieerde uitdrukkingen waarmee ons mentale universum wordt volgestopt. Zo horen we over de ‘binnenwereld’, de ‘binnenruimte’, of nog banaler over ‘je binnenste’. We worden beziggehouden met het

‘veld’, de ‘diepte’ en in dramatische gevallen met de ‘spelonk’ of de ‘afgrond’. Meer poëtisch worden uitdrukkingen gebruikt als ‘intieme tuin’ of ‘geheime tuin’... Meer theoretisch gaat men uit van de psyché met termen als ‘psychisch apparaat’ en ‘centrum van identiteit’. Specifiek van de kant van de psychoanalyse komt een heel arsenaal aan termen waarmee geprobeerd wordt de tegelijk in elkaar grijpende en uit elkaar vallende aspecten van ons intieme wezen te omschrijven: termen als het ‘onbewuste’ (zowel individueel als collectief), het ‘ik’, het ‘super-ik’, het ‘dat’, de ‘ik-driften’ enz.

Door deze veelheid aan begrippen en opvattingen voelt de moderne mens zich verloren. De eenheid van zijn wezen is verbroken. Dat wordt gezien als een opeenhoping van ongelijksoortige, willekeurig aan elkaar geplakte elementen in een verbrokkeld geheel vol verwijzingen die niet bijdragen aan (een beeld van) een echte persoonlijke eenheid. Als hij voor de spiegel durft te gaan staan, zou hij niet meer weten tot wie hij zich moet wenden of aan welke heilige hij zich moet toevertrouwen. Hij ziet zichzelf als een portret à la Picasso of à la Bacon! Kortom hij is, in de woorden van André Malraux, gereduceerd tot een ‘armzalig hoopje geheimen’ en weet niet meer hoe hij daarvan een geheel moet maken. Hij is geneigd hulp te zoeken bij geluks-verkopers of plastische chirurgen om weer een schijnbaar samenhangend beeld te krijgen en dat volgens een of ander sociaal bepaald criterium. Een niet-eigen gezicht, waaraan wellicht juist één essentieel element ontbreekt: de ziel.

Ik schrijf u vanuit de Touraine waar ik wat rust ben gaan zoeken. Een vroege lente staat me hier op te wachten. Plotse-ling kleurt voorjaarsbloesem de oude muren met paarse

en roze tinten. Overal laten vogels zich horen, zo te zien helemaal blij in deze omgeving met al zijn tinten groen in de bomen en met sneeuwkllokjes bezaaide grasvelden. Mussen en mezen pikken van alles van de grond en wisselen tevreden kreetjes uit. De hele helling lijkt, in resonantie daarmee, in afwachting te zijn. In de lucht zwenken de net teruggekeerde zwaluwen. Ze zijn net zo koortsachtig in de weer als leerling-naaistertjes bij de voorbereiding van hun eerste modeshow. Tegen de avond ontmoet het water van de rivier de ondergaande zon en verandert in een vlam-mende wolkenzee volgens de wetten van de transformatie. Onmetelijk aanwezig laat het universum zich een ogenblik wonderbaarlijk ontroerend zien; en iemand, daarin verloren, heeft het gezien en is erdoor geroerd. Ineens denk ik terug aan dat speciale moment, bijna veertig jaar geleden:

We waren jong – u nog veel meer dan ik – en we zaten in de metro op bankjes tegenover elkaar. Gefascineerd vroeg ik me af: “Waar komt deze schoonheid vandaan? Hoe komt het dat deze schoonheid bestaat? En waarom is daar, plotseling, deze eigenlijk onmogelijke schoonheid voor mijn ogen?” Mijn fascinatie veranderde in verstomming toen u met een glimlach opstond en naast me ging zitten.

Wat is er aan de hand? Ik was een weinig bekende schrijver en u had mij *herkend* midden in een anonieme massa. We hebben de hele rit hikkend van emotie gepraat. Onder andere heb ik u zomaar de vraag gesteld: “Hoe gaat u om met uw schoonheid? Omdat ik vermoed dat u naar een ander soort schoonheid streeft, vraag ik me af hoe iemand dan met u kan omgaan?” Met een argeloze glimlach antwoordde u: “Als er al schoonheid is, moet ik er wel mee omgaan. Hoe kun je van iemand anders het vermogen meten om daarmee om te gaan?”

We hebben elkaar sindsdien meermalen ontmoet en u bleef me steeds weer vragen wat ik bedoelde met “omgaan met uw schoonheid”. Ik herinner me dat ik u toen heel bondig geantwoord heb: “Omdat schoonheid altijd ergens toe leidt.” En daarna zei ik: “Bij het zien van een ongelooflijk mooie vrouw ben je geroerd, zo niet ondersteboven. Tegelijk voel je bezorgdheid en een teder mededogen. Je staat voor een soort wonder van de natuur. Eigenlijk is het een goddelijk geschenk, breekbaar als fijn porselein. Je vraagt je af: “Wat is hier aan de hand? Hoe komt het dat deze schoonheid bestaat en verwondering, ontroering en een neiging tot zoeken opwekt – of in een desastreuze vorm een zucht naar verovering. Kan het levende universum zich niet tevreden stellen met gewoonweg te bestaan? Waarom moet het zich zo onweerstaanbaar manifesteren?”

Ja, dit riep uw schoonheid bij mij op; het houdt me nog steeds bezig. Al die momenten van zonsopgang en zonsopgang, van die of die berg, van die of die zee, van alle bomen en bloemen, van dat of dat roofdier, van die of die vogel, van het onafzienbare veld met prachtige paarden in volle galop, van het oneindig diepe firmament, verblindend vol schitterende sterren... schoonheid, subtiel of subliem. Wie zal ons ervan overtuigen dat het toevallige ontwerpen zijn? Zien we dan niet dat vanaf het begin het verlangen naar leven samengaat met het verlangen naar schoonheid, als een pril teken van betekenis en waarde? Er is de wereldziel die streeft naar schoonheid en er is de menselijke ziel die daarop reageert met een veelheid aan artistieke creatie en met de innerlijke schoonheid die eigen is aan een liefhebbende en magnetiserende ziel – schoonheid van een oogopslag, van een gebaar en van de gave met de mooie naam ‘heiligheid’.

Maar schoonheid is kwetsbaar, vooral die van het vlees.

Hier, terwijl ik weer aan u denk, kom ik terug op de schoonheid van de vrouw, een van de charmes in deze wereld. Uiterst kwetsbaar ontspruit zij in een menselijke omgeving vol dwingende conventies en gevaren. Deze vorm van schoonheid vraagt om voortdurende en fijngevoelige zorg. *Schoonheid, mijn schone zorg/ waarvan de onzekere ziel/ als de oceaan zijn vloed en eb heeft* zoals de dichter François de Malherbe (1555-1628) ooit schreef. En vooral dit: schoonheid vraagt om geliefd te worden, werkelijk geliefd. Is dat gemakkelijk? Hoeveel mannen zijn in staat een vrouwelijke schoonheid oprecht te beminnen zonder die op den duur plat te slaan of kapot te maken? Heeft degene die door schoonheid wordt gefascineerd en er trots op is haar veroverd te hebben – dus in bezit genomen te hebben – niet de neiging om haar vast te leggen in alleen haar fysieke dimensie? Eist hij dan niet dat zij perfect is, altijd tegen de situatie opgewassen conform een ideaalbeeld. In feite is dat niets anders dan van een persoonlijke schoonheid een ornament te maken. Een zo voorgestelde schoonheid is uiterst kwetsbaar. Het kleinste probleempje, het kleinste teken van verwelken is al voldoende om afbreuk aan haar te doen. Dat is een onvermijdelijke oorzaak van teleurstelling, zo niet van verlies van genegenheid. Volgens een uitdrukking van Pascal is een klein puistje ‘dat de schoonheid doodt zonder de persoon te doden’, in staat haar lustopwekkende vermogen te vernietigen. Zal de vrouw zich lang in die val laten opsluiten?

Bij haar kan het dagen dat zij, om naar de bron terug te gaan, van *schijn* naar *zijn* over moet gaan: daar stolt schoonheid niet in een vooraf bepaalde vorm, maar daar is altijd het dwingende verlangen naar het schone. Anders gezegd, diep in de vrouw woont de hunkering om haar schoonheid te verbinden aan een schoonheid die haarzelf over-

stijgt. Intuïtief weet ze dat dit een lange weg zal zijn. Zij zal in het diepst van haar wezen moeten afdalen en daar alle afgronden van het lot overbruggen, afgronden van angst, eenzaamheid, verwonding en lijden. Daar voorbij is een werkelijke uitstraling te zien: die van de ziel, die een andersoortige lichtbron onthult.

Dat alles heb ik vroeger heel onhandig gezegd. Maar wat ik toen zei, zelfs als het uit het hart kwam, leek me te 'belerend' om ermee door te gaan. Ik liet het daarbij, maar eerst bood ik u nog een gedicht aan, waarvan ik altijd een kopie gehouden heb voor eigen gebruik:

*Wanneer de schoonheid je bewoont
Hoe aanvaard je die?
De boom aanvaardt de lente
En de zee aanvaardt de zonsondergang
En jij, hoe aanvaard je
De schoonheid die je obsedeert?
Jij, in wie de schoonheid woont,
Je streeft naar een andere,
Groter dan de lente,
Heftiger dan de zonsondergang
– verscheurend, verscheurd –
Wie zou je kunnen aanvaarden*

Anders dan de eeuwig Verlangende?

Later zat ik op een heel ander spoor. U was toen al weg uit Parijs. We zijn elkaar uit het oog verloren. En dan, meer dan dertig jaar later krijg ik een brief van u. Ik lees dat u verdrietige ervaringen hebt gehad, maar dat u kunstenaar bent geworden. Ik stel me u voor in de volle rijkdom

van uw najaar, terwijl ik, ondanks alle voorspellingen, een overlever geworden ben, geobsedeerd door zijn hoge leeftijd.

Nogmaals, wat is er gebeurd? Twee wezens ontmoeten elkaar op een lentemiddag in het ondergrondse Parijs. Dat veroorzaakt een diepe emotie die een waarheid aan het licht brengt, die duurzamer blijkt te zijn dan onze dagelijkse beslommeringen. Ze is ook van een andere orde. Namelijk die van de ziel.

Ik schrijf het woord 'ziel', spreek het uit in mezelf, en ik adem frisse lucht in. Door de klank heen (Âme = ziel, vert.) hoor ik *Aoem*, een woord waarmee in het Indiase denken de Oer-adem aangegeven wordt. Meteen voel ik me verbonden met dat oorspronkelijke Verlangen waardoor het universum is ontstaan. Ik hervind in het diepst van mijn wezen iets wat mij is geopenbaard en wat ik lang geleden ben kwijtgeraakt. Het is dat intieme gevoel van authentieke uniciteit en van een mogelijke eenheid.

De Touraine zal me nog wel even vasthouden totdat ik voldoende vooruitgang heb geboekt in wat mij hier te doen staat. Ik zal u van tijd tot tijd de resultaten sturen van wat ik lees en denk.

Met vriendelijke groet

F.C.